

Fordítástudomány és kétnyelvűség*

Lanstyák István

1.

A fordításelméletet Klaudy Kinga (1999/2002a: 24–26) interdiszciplináris jellegű alkalmazott nyelvészeti tudományként jellemzi, s részletesebben is kitér a fordításelmélet és azon tudományok kapcsolódási pontjaira, amelyek „szorosan összefonódnak a fordításelmélettel, amelyeknek eredményeire a fordításelmélet támaszkodhat, amelyekből kutatási módszereket kölcsönözhet, és amelyeket végső soron saját eredményei révén gazdagíthat is” (i. m. 24); ilyen a társasnyelvészet vagy szociolingvisztika (i. m. 31–39), a pszicholingvisztika (i. m. 41–51) és a szövegnyelvészet (i. m. 53–69).

Klaudy Kingának ez az áttekintése híven tükrözi a magyar fordításelmélet bizonyos fokú egyoldalúságát, két szempontból is. Egyfelől a társasnyelvésznek azonnal feltűnik, hogy a szociolingvisztikáról szóló fejezet – a fordítás/fordíthatatlanság kérdését kivéve – többé-kevésbé marginális jelenségekkel foglalkozik, olyanokkal, amelyek fontosak ugyan a fordításban, de jelentőségük inkább gyakorlati, mint elméleti: a tájnyelvi jellegzetességek visszaadásával, alá- és fölérendeltségi viszonyok tükröztetésével, az ekvivalens nélküli lexika fordításával (ezekre l. még Catford 1965: 83–92; Svejcer 1973/1986: 36–37). Valójában a társasnyelvészet ennél nagyságrendekkel fontosabb szerepet kellene játsszon – és részben játszik is – a fordítástudományban.

Másfelől a kétnyelvűség-kutató a fordítástudomány szakközi¹ kapcsolatairól szóló fejezeteket olvasva fennakad azon, hogy az áttekintésből hiányzik a kétnyelvűség-kutatás, az idegennyelv-oktatás és a kontaktológia. Igaz, a kétnyelvűség-kutatás egyik ága, a közösségi kétnyelvűség vizsgálata, a társasnyelvészet részének tekinthető, másik ága pedig, az egyéni kétnyelvűség tanulmányozása, a pszicholingvisztikához tartozik. Csakhogy a közösségi kétnyelvűség kérdései az említett munkának sem a fordítástudomány és a szociolingvisztika szakközi kapcsolatait tárgyaló fejezetében, sem máshol nem jelennek meg. Ez pedig aligha véletlen, hanem inkább annak következménye, hogy a fordításelméleti

* Az írásom alapjául szolgáló kutatások a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport és a Gramma Nyelvi Iroda munkatervének keretében folytak az Arany János Közalapítvány, az Illyés Közalapítvány és a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásával. Ez az írás egy korábbi, kevésbé hozzáférhető helyen megjelent közleményem (Lanstyák 2003d) bővített és aktualizált változata; a bővítések jelentős része egy másik tanulmány bevezető fejezetéből (Lanstyák 2003c) való. Itt köszönöm meg Klaudy Kingának értékes szakmai segítségét.

irodalomban nem érvényesül eléggé a kétnyelvűségi szemlélet. A fordításkutatók a fordítást hallgatólagosan a kétnyelvű beszédtevékenységgel azonosítják, nem nagyon vesznek tudomást a kétnyelvű beszélőközösségek nyelvi gyakorlatáról, s a fordítást az egynyelvű beszédtevékenységgel állítják szembe (részletebben l. Lanstyák 2003b, 2004). Ami pedig az egyéni kétnyelvűség kérdéseit illeti, az ezekkel való foglalkozást a fordításelmélet azzal hátrítja el, hogy a fordítót nem igazán tekinti kétnyelvű beszélőnek (l. Klaudy 1999/2002a: 42–43).

A kétnyelvűség-kutatáshoz hasonlóan a nyelvérintkezéssel foglalkozó kontaktológia is szorosan kapcsolódik a társasnyelvészethez (vö. i. m. 36), de a nyelvérintkezés kérdései más keretben is eredményesen tanulmányozhatók, pl. a hagyományos történeti nyelvtudomány módszereivel (még akkor is, ha a nyelvérintkezés társas vonatkozásait mellőző megközelítések szükségszerűen egyoldalúak). Ezért szerencsésebb a kontaktológiát is – a kétnyelvűség-kutatáshoz hasonlóan – a társasnyelvészethez való viszonyában önálló kutatási területnek tekinteni, s eredményeinek a fordításelméleti kutatásokban való felhasználhatóságát ennek megfelelően venni számba.

A Klaudy Kinga által tárgyalt rokon területek közt – érthető módon – kitüntetett szerepet játszik a szövegnyelvészet (i. m. 53–69). Úgy látszik, a magyar fordításelmélet sikeresen elkerülte azt a csapdát, melybe pedig a nemzetközi fordítástudomány gyanútlanul belesétált: a nyelvészetet annak egyik meglehetősen „életidegen” irányzatával, a strukturalista vagy elméleti nyelvészettel azonosítva a nyelvtudományt a fordításelmélet számára haszontalannak, sőt egyenesen károsnak ítélte, s elfordult tőle. Pedig még magának a strukturalista nyelvészettnek az eredményei is – különösen a kontrasztív szövegnyelvészetéi – jól hasznosíthatók a fordítástudományban, amint erre nemrégiben Klaudy (2003: 14) meggyőzően rámutatott (vö. még Popovič 1974: 32, 1975: 15, 1980). De még ha a fordítástudomány ennek ellenére tényleg elvetné is a kontrasztív nyelvészetet, ezzel csak a strukturalista szemléletű nyelvtudománytól fordulna el, nem a nyelvészettől általában! Sőt: mivel a modern fordítástudományban a fordítási folyamat társas meghatározottsága több vonatkozásban is nagyon fontos szerepet kap, azt lehet mondani, hogy a fordításelmélet kapcsolata a nyelvtudománnyal még szorosabbá vált, miután „elfordult tőle”. Ezért mertem fön-
tebb megkockáztatni azt a bombasztikusnak látszó kijelentést, mely szerint a társasnyelvészettnek nagyságrendekkel fontosabb szerepe kellene legyen a fordításelméletben, mint amire az említett fejezet (Klaudy 1999/2002a: 31–39) alapján gondolhatnánk. Az állítás részletező bizonyítására itt nincs mód, csupán néhány idevágó gondolatot szeretnék fölvetni a fordítástudomány és a dolgozatom címében említett tudományágak, kutatási területek kapcsolatáról.

2.

A gyűjtőfogalomként használt **társasnyelvészet** „szíve” a William Labov névével fémjelzett variációelmélet, ám ezen kívül számos más irányzatot, kutatási területet, módszertani megközelítést és gyakorlati alkalmazást szokás hozzá-sorolni; ilyen például a nyelvpszichológia, az antropológiai nyelvészet, a prag-

matika, a beszélésnéprajz, a diskurzuselmélet, a nyelvtervezés stb., sőt ide vehető a társas szemléletű dialektológia, kétnyelvűség-kutatás és kontaktológia is (vö. Trudgill 1992/1997: 74–75). Ezek közé nagyszerűen beleillik a strukturalista nyelvészet korlátaitól megszabadult modern fordítástudomány.

A fordítás a célnyelvi olvasó/hallgató, ill. a célnyelvi beszélőközösség számára készül, s tipikus esetben készítője maga is a célnyelvi beszélőközösség tagja. Ezért társasnyelvészeti szempontból a hangsúly nem a forrás- és célnyelvi beszédműnek a használat körülményeitől elvonatkoztatott – valójában ilyen formában nem létező – egyenértékűségén van, hanem makroszinten azon, hogy a fordítás mint beszédmű hogyan „viselkedik” a célnyelvi beszélőközösségben, milyen funkciót tölt ott be, hogyan illeszkedik be annak legtágabb értelemben vett kultúrájába (Lambert 1996: 11, 16 és *passim*; Dróth 2002: 10; vö. még Popovič 1975: 239, 1980), mikroszinten pedig azon, hogy a fordítás milyen funkciót tölt be a konkrét közlésaktusokban, s a tágabb társadalmi kontextus, az érintett nyelvközi közlésaktusok, ill. a konkrét beszédhelyzet jellemzői – a résztvevők társadalmi háttere, egymáshoz fűződő viszonyuk milyensége, a végzett tevékenység jellege, helyszín stb. – hogyan befolyásolják a fordítás nyelvi megvalósulását (pl. milyen nagyságú forrás- és célnyelvi egységek közt jönnek létre egyenértékűségi viszonyok, s ezek milyen jellegűek). A fordításelméletnek a társas szemlélet felé való határozott elmozdulása, valamint a leíró szemlélet meghonosodása megteremtették az alapot ahhoz, hogy a fordítástudomány és a társasnyelvészet a lehető legszorosabban kapcsolódjon egymáshoz.

A nyelvészociológia szemszögéből nézve a fordítás kérdéseivel azért (lenne) fontos foglalkozni, mert a fordításirodalom a célnyelvi kultúra szerves része, s a fordításhoz való viszonyulás magáról a kultúráról is sokat elárul. Lambert (1996: 11) véleménye szerint éppúgy, ahogy a nyelvi kérdések a társadalmakban túlmutatnak a nyelven, a fordítás kérdései is túlmutatnak a fordításon. Ebből következően pedig a fordítás kérdései szerves részét kell(ene) alkossák a nyelvre és társadalomra vonatkozó társasnyelvészeti kutatásoknak (i. m. 17). Ha például a nyelvpolitika és annak kihatása az érintett politikai egységben beszélt nyelvekre fontos témája a társasnyelvészeti kutatásoknak, hogyne lenne fontos a fordítás is, amely sok esetben az államnyelvűségre vagy épp ellenkezőleg, a két-, ill. többnyelvűségre irányuló nyelvpolitika következtében jut jelentős szerephez egy-egy beszélőközösségben. Erre jelenleg az EU nyelvpolitikájánál jobb példát aligha lehetne találni, hiszen az a töméntelen mennyiségű fordítás, amelyet az EU-adminisztráció produkál, az EU nyelvpolitikájának az eredménye (i. m. 19).

A társasnyelvészet segíthetne a fordítástudománynak az akadémiai nyelv-művelés iránt táplált illúziókkal való leszámolásban is. A fordítók és a fordítás-kutatók – gyermeki naivitással – még mindig a nyelv-műveléstől várnak segítséget nyelvi gondjaik megoldásában, az élőnyelvi kutatások eredményeit, amelyeket pedig jól tudnának hasznosítani, nem ismerik. Pedig a legtöbb fontos ún. nyelvhelyességi kérdéssel kapcsolatban folytak már empirikus vizsgálatok; ezek lassan-lassan az összefoglaló jellegű, mindenki számára könnyen hozzáférhető kézikönyvekbe is utat találnak (lásd pl. a közelmúltban megjelent két reprezentatív kötetet, Kiefer szerk. 2003; Kontra szerk. 2003).

Ám a fordításelmélet és a szociolingvisztika kapcsolatának nem csak ilyen aspektusai vannak. Tudjuk, hogy a társasnyelvészet szerint az emberi nyelvek legfontosabb tulajdonságai közé tartozik a *belső változatosság* (vagy *inherens variabilitás*) és a *közvelegesség* (vagy *interlektualitás*). A nyelv belső változatossága azt jelenti, hogy minden nyelvváltozaton belül nagy számban található olyan, alapvetően azonos jelentésű, ill. funkciójú változatok (variánsok), melyeknek mindegyike e nyelvváltozat szerves tartozéka (ilyenek például a standard nyelvváltozaton belül a következők: *fent : fönt, naponta : naponként, Péter és János elment : Péter és János elmentek; roma : cigány*).

A nyelv közvelegessége arra a jól ismert tényre utal, hogy egy-egy nyelv változataiban szinte mindig találunk olyan variánsokat is, amelyek egy másik nyelvváltozathoz tartoznak (pl. a *koiné* jellegű mindennapi beszélt nyelvben megjelenhet egy-egy nyelvjárási forma vagy egy formális, választékos kifejezés). „Tiszta” nyelvváltozatok – amelyek csak a belső változatosságból adódó variánsokat tartalmaznának – szóban talán nem is nagyon léteznek, ezek pusztán elvonások; leginkább írásban képzelhető el egy nyelvváltozat „tisztá” használata, pl. valamely szaknyelvi regiszteré, különösen jól kidolgozott, pl. nyomtatásra szánt formájában. A nyelvváltozatok tehát nagyon gyakran közvelegesek, vagyis más nyelvváltozatokhoz tartozó elemeket is tartalmaznak, ill. más nyelvváltozatok szabályai is érvényesülhetnek bennük (vö. Trudgill 1992/1997: 13).

A belső változatosság és az ehhez kapcsolódó közvelegesség tényével a fordítók folyamatosan szembesülnek, hiszen munkájuk egyik lényegi eleme, hogy a számukra adódó különféle nyelvi lehetőségek közül *választanak* (Klaudy 1999/2002a: 83; 1999/2002b: 17; vö. még Dróth 2002: 8), s az is köztudott a fordításelméletben, hogy ezt a választást különféle nyelvi és nyelven kívüli tényezők befolyásolják (vö. Klaudy 2003: 12). A variációelmélet éppen a nyelvi változatossággal foglalkozik, abban keresi a rendszerszerűséget. Egyik legnagyobb felismerése az, hogy a nyelvi variálódás nem kaotikus, hanem rendszerszerű, s az egyes változatok használata a szorosan vett nyelvi, nyelvrendszerbeli tényezőknél túl a beszélők különféle lélektani és társas jellemzőitől, a beszédhelyzet pillanatnyi tényezőitől, a tágabb társadalmi, kulturális, gazdasági, történeti stb. kontextustól, s bizonyos nyelvi kontextuális tényezőktől függ. Nincs ez másképp a fordításban sem, annak ellenére, hogy a fordítás mint meglévő mintára épülő ún. függő szövegalkotás nyelvileg sokkal tudatosabb tevékenység, mint a más írás- vagy beszédműtől független, szabad szövegalkotás (Klaudy 1999/2002a: 16). A fordításra mint másodlagos, függő szövegalkotásra lásd Popovič 1975: 217–238, 1980; Popovič szerk. 1983: 125 és *passim*; Lanstyák 2003a, 2004; vö. még Komisszarov 1980/1986: 51; Klaudy 2002: 107; 2003: 11.

Mivel tehát a fordítási tevékenység során kínálkozó változatok közül választást alapvetően ugyanazok a nyelvi és nyelven kívüli tényezők határozzák meg, mint a független beszédtevékenység során adódó változatok közül választást (vö. Pápai 2002: 99), feltehető, hogy a fordítástudomány sokat profitálhatna a variációelmélet fogalmi apparátusának és módszertani eljárásainak alkalmazásából, ugyanakkor a variációelmélet is sokat gazdagodhatna, ha nagyobb tekintettel volna az emberi beszédtevékenységnek egy sajátos – kicsit „abnormális”, de éppen ezért nagyon érdekes – válfajára, a függő beszédtevékenységre.

Érdeemes lenne például megvizsgálni azt a kérdést, nem volna-e hasznos a variációelmélet központi fogalmának, a „nyelvi (vagy szociolingvisztikai) változó”-nak az analógiájára az ugyanazon forrásnyelvi egység lehetséges célnyelvi fordítási változatait egy „fordítási változó” különféle megvalósulásainak tekinteni. Az is elképzelhető, hogy hasznos volna még ezenkívül a „nyelvközi változó” fogalmával is számolni; a nyelvközi változót az azonos jelentésű, ill. funkciójú forrásnyelvi forma és aktuális célnyelvi megfelelője alkotná. A fordítási és a nyelvközi változókat hasonló módszerekkel lehetne vizsgálni, mint a szokásos nyelvi változókat; a vizsgálatok főként arra irányulnának, hogy a közléshelyzet mely tényezői valószínűsítik a lehetséges célnyelvi változatok közüli választást.

A variabilitás nemcsak mikroszinten van jelen a fordításban, hanem makroszinten is, hiszen ugyanannak a szövegnek – épp a nyelv belső változatosságából és közvelegességéből következően – számtalan, részben egymástól eltérő, részben egymással azonos változata készülhet (vö. Cs. Jónás, megjelenés alatt). Popovič (1975: 30, 1980) egyenesen úgy jellemzi a fordítást, mint „többszörös” (*viacnásobný*) szöveget, melynek létmódja a „sorozatiság” (*sériovost*).

A makroszintű variabilitás nem kizárólag a fordítások és más típusú függő szövegek sajátja; a független szövegeket is át lehet alakítani szinonim kifejezés-módok alkalmazásával úgy, hogy értelmük ne változzon meg, pontosabban: az eredeti és az átalakított szöveg, ill. szövegek közt ne legyen nagyobb értelmi különbség, mint ugyanazon szöveg különféle nyelvközi fordításai közt. Ez ugyan a maga szigorú következetességében nem szokásos eljárás (mivel nincs nagy gyakorlati haszna), de minden további nélkül lehetséges és elméletileg tanulságos is (lazább változatáról beszélhetünk akkor, amikor a szerző saját szövegét vagy a szerkesztő a szerző szövegét nyelvileg és stilisztikailag „csiszolja”, miközben értelme alapvetően változatlan marad).

Példaként megemlítem, hogy egy kísérleti jellegű vizsgálat során Grendel Lajos *Közép-Európa és kísértései* című, 1996-ban íródott esszéjének Juliana Szolnokiová által készített szlovák fordításából (*Stredná Európa a jej prizraky*) néhány mondatot hat negyedéves egyetemi hallgatóval visszafordítottam magyarra, másik hattal pedig az eredeti Grendel-szöveget alakítottam át úgy, hogy az értelme minél inkább változatlan maradjon. A munka egyik célja a kétféle változatosság összehasonlítása volt. A feldolgozás még nem történt meg, ízelítőül azonban itt közlöm a részlet egyik legkönnyebben fordítható mondatának (A) szlovák „eredetijét”, azaz Juliana Szolnokiová fordítását; (B) ennek saját magam által készített magyar nyelvű interlineáris fordítását; (C) a szlovák „eredeti” magyar nyelvű fordítási változatait, (D) az eredeti magyar nyelvű Grendel-szöveg érintett mondatának átalakítási változatait; végül pedig (E) magát az eredeti Grendel-mondatot:

- (A) *Napriek tomu existuje zopár vecí na svete, ktoré možno uvidiet' len zo strednej Európy.*
(B) Annak ellenére létezik egypár dolog a világon, amelyeket lehet meglátni csak Közép-Európából.

- (C-1) Ennek ellenére van egypár dolog a világon, amit csak Közép-Európából lehet látni.
- (C-2) Ennek ellenére létezik pár dolog a világban, amit csak Közép-Európából lehet látni.
- (C-3) Ennek ellenére néhány dolgot csak Közép-Európából lehet látni.
- (C-4) Mindezek ellenére is van néhány dolog a világon, amit csak Közép-Európából nézve lehet világosan látni.
- (C-5) Ennek ellenére létezik egynéhány dolog a világon, amelyet csak Közép-Európában tapasztalni.
- (C-6) Ennek ellenére van pár dolog a világon, amit csak Közép-Európából lehet megfelelően megérteni.
- (D-1) Mindezek ellenére van néhány dolog a világon, amely csak Közép-Európából látható.
- (D-2) Ennek ellenére vannak dolgok a világon, amelyek csak Közép-Európából láthatók.
- (D-3) Azonban van egy-két jelenség a földön, amit kizárólagosan a poszt-kommunista országokból lehet érzékelni.
- (D-4) Sok olyan dolog van a világon, amely csak Európa középső részéből szemrevételezhető.
- (D-5) Ennek ellenére vannak dolgok a világon, melyek csak Közép-Európából érzékelhetők.
- (D-6) Ennek ellenére vannak dolgok, melyeket közép-európai szemmel láthat meg az ember.
- (E) *Ennek ellenére van néhány dolog a világon, amely csak Közép-Európából látható.*

A makroszintű variabilitás az emberi nyelveknek egy további, társasnyelvészeti szempontból lényegi tulajdonságával, a *külső változatossággal* (másképp *rétegzettség* vagy *heterogenitással*) állítható párhuzamba. A külső változatosság azt jelenti, hogy minden természetes, élő emberi nyelv (olyan, amelynek vannak anyanyelvi beszélői) egynél (sokkal) több változatban él; ilyenek például a különféle földrajzi dialektusok (nyelvjárások), társadalmi dialektusok (szociolektusok; hagyományos magyar műszóval „rétegnyelvek”), etnolektusok (etnikai nyelvváltozatok), szaknyelvi és más regiszterek (nálunk hagyományosan „csoportnyelvek”), a beszédhelyzet formalitásától függő stílusváltozatok stb.

Am nemcsak az azonos forrásnyelvi szöveg különféle fordításai tekinthetők egymás variánsainak; a forrásnyelvi szöveg és annak bármelyik fordítása is hasonló viszonyban áll egymással, mint a fordítási változatok. Popovič (1975: 33, 1980) szerint a fordítás az eredetinek mint szövegnek a variánsa. A nyelven belüli „fordítási változatosságon” kívül tehát „nyelvközi változatosság”-ról is beszélhetünk a fordítás vonatkozásában, ez pedig a nyelvek külső változatosságának egy másik aspektusával állítható párhuzamba, az ún. nyelvi sokféleséggel, azzal a ténnyel, hogy a Föld lakosai több ezer egymástól eltérő, de egyenlő értékű nyelvet beszélnek.

3.

A **kétnyelvűség-kutatás** szemszögéből a nyelvközi fordítás a kétnyelvű beszédtevékenységnek egy egészen sajátos – mondhatni atipikus – válfaja, amely radikálisan eltér a szokásos kétnyelvű beszédtevékenységtől. A szokásos kétnyelvű beszédtevékenység egyik fő jellemzője, hogy a közlésaktus résztvevői két különböző nyelvet használnak úgy, hogy mindkettőnek birtokában vannak kisebb vagy nagyobb mértékben, vagyis a kommunikáló felek többé-kevésbé kétnyelvűek. Nos, a nyelvközi fordításnak épp az adja meg az értelmét, hogy a közlésaktus résztvevőinek nincs közös nyelvük (vagy pedig úgy *viselkednek*, mintha nem lenne).

Ha a nyelvközi közlésaktus minden résztvevője ismeri mind a forrás-, mind a célnyelvet, a fordításra kényelmi vagy szimbolikus okokból van szükség. A nyelvi kisebbségekhez tartozó emberek például sokszor nem azért olvassák a különféle államigazgatási és más szövegeket fordításban, mert nem ismernék a többségi nyelvet, hanem egyrészt azért, mert saját nyelvüket jobban ismerik vagy jobban szeretik, másrészt pedig azért, mert saját nyelvük használatát alapvető emberi jognak tartják, melynek érvényesítése nem függ más nyelvek ismeretétől. Ami pedig a többségi nyelvű államhatalmat illeti, az sokszor szintén szimbolikus okokból ragaszkodik a saját nyelvéhez olyankor is, amikor annak nincs gyakorlati jelentősége, s így megköveteli a kisebbségi nyelvről történő tolmácsolást vagy fordítást olyankor is, amikor azt esetleg senki nem is kívánja igénybe venni.

Ezért van szükség egy olyan személy közbeiktatására – ez a fordító –, aki mindkét nyelvet ismeri, s aki a két nyelv valamelyikén megfogalmazott üzeneteket a másik nyelven újrafogalmazza (Lanstyák 2004). S ebből adódik a nyelvközi fordítás másik fontos jellegzetessége, amelyről fentebb más összefüggésben már volt szó: a nyelvközi fordítás egy meglévő mintára épülő ún. függő beszédtevékenység, melynek során olyan írás- vagy beszédmű jön létre, amely tartalmában és szerkezeti fölépítésében nagyfokú hasonlóságot mutat egy másik, eltérő nyelvű írás- vagy beszédművel.

Mivel mindkét írás- vagy beszédmű része a közlésaktusnak, az üzenet mintegy megduplázódik (Komisszarov 1980/1986: 45). Ezzel szemben a szokásos kétnyelvű beszédtevékenység szabad (független) beszédtevékenység, amely nem épül más nyelvű mintára, s ezért a szokásos kétnyelvű kommunikációs folyamatban nem is jön létre az üzenet „megduplázása”. A résztvevők ugyan két nyelvet használnak, de az ezeken elmondottak közt nincs, ill. csak alkalm-szerűen van tartalmi hasonlóság (konkrét példákra lásd Lanstyák 2003a).

Érdeemes megemlíteni, hogy a függő beszédtevékenységnek más válfajai is vannak. Makroszinten ilyen pl. a parafrázis, tartalmi összefoglaló, ismertetés, beszámoló, paródia stb., mikroszinten pedig a más írás- vagy beszédművek egyes rövid vagy esetleg hosszabb részleteinek az idézése, az ezekre való hivatkozás és utalás. Mind a fordítás, mind a függő beszédtevékenység többi válfaja egy nyelven belül és nyelvközi viszonylatban egyaránt megvalósulhat. (A prototipikus fordítással rokon függő szövegtípusokra lásd Popovič 1974: 36, 1975:

216, 227 és *passim*, 1980; Popovič szerk. 1983: 125–160; Albert 2003: 32; Lanstyák 2003a.)

A „kétnyelvű beszédtevékenység” fogalmát nem szabad azonosítanunk a „kétnyelvűek beszédtevékenységé”-vel. A kétnyelvű emberek ugyanis rendszerint képesek egy nyelven is kommunikálni, sőt vannak kétnyelvű beszélőközösségek, amelyekben éppen a kétnyelvű beszédtevékenység megy ritkaságszámba. Ha a kétnyelvű ember csak az egyik nyelvét használja, s ugyanakkor beszélgetőtársai is ugyanazon a nyelven beszélnek, ezenkívül pedig a környezetéből sem kap más nyelvű ingereket (azaz nem szól a háttérben más nyelven a rádió, nincs körülvéve más nyelvű feliratokkal stb.), nyelvlélektani szempontból azt mondjuk, hogy *egynyelvű beszédmódban van* (az egynyelvű beszédmód legszélső pólusa az, amikor a kétnyelvű beszélő egynyelvű környezetben tartózkodik és egynyelvű beszélőkkel társalog). Ha a kétnyelvű mindkét nyelvét használja ugyanazon közlésaktus során, illetve ha ő csak az egyik nyelven beszél is, a közlésaktus más résztvevői a másik nyelvet – vagy azt *is* – használják, vagy esetleg a környezetéből kap más nyelvű ingereket, azt mondjuk, hogy *kétnyelvű beszédmódban van*.

Egynyelvű beszédmódban a kétnyelvű ember egynyelvű beszédtevékenységet folytat (ha megszólalna a másik nyelven, azonnal kétnyelvűvé válna a beszédmód); ezzel szemben kétnyelvű beszédmódban egyaránt folytathat egynyelvű vagy kétnyelvű beszédtevékenységet, hiszen attól függetlenül, hogy a beszélgetőtársai egy másik nyelvet – vagy azt *is* – használnak, ő következetesen ragaszkodhat az egyik nyelvéhez, és persze azt is megteheti, hogy ő is használja mindkét nyelvét. A beszédmód természetesen nemcsak „egynyelvű” vagy „kétnyelvű” lehet, hanem többé vagy kevésbé egynyelvű, ill. kétnyelvű is; a beszédmód tehát folyvány (kontinuum) jellegű jelenség. (A beszédmód kérdésére lásd Grosjean 1997: 227–230, 1998.)

A kétnyelvű ember egynyelvű beszédtevékenysége nem egészen azonos az egynyelvű és a kétnyelvű beszédmódban. Amikor egynyelvű beszédmódban van a beszélő, az ún. kontaktushatás kisebb mértékben jelentkezik, mint olyankor, amikor kétnyelvű beszédmódban van. A *nyelvi kontaktushatás* az a hatás, amelyet a kétnyelvűségi/kisebbségi helyzet vagy az átadó nyelv az átvevő nyelvi diskurzusokra, ill. az átvevő nyelv rendszerére gyakorol. A nyelvi kontaktushatás következményeképpen megjelenő nyelvi sajátosságokat *kontaktusjelenségeknek* nevezzük (lásd Lanstyák 1998: 10–13; 2002a: 78–79 és *passim*).

Az ugyanis, hogy a kétnyelvű ember egynyelvű beszédtevékenységet folytat, nem zárja ki, hogy a másik nyelv is „szóhoz jusson”, csak azt zárja ki – a jelenség meghatározásából következően –, hogy hol az egyik, hol a másik nyelven beszéljen. A másik nyelv hatása tehát az egynyelvű beszédtevékenységben is kimutatható; kisebb mértékben olyankor, amikor a kétnyelvű ember egynyelvű beszédmódban van, nagyobb mértékben olyankor, amikor kétnyelvű beszédmódban „működik”. (És itt most csak az adott pillanatban, alkalomszerűen létrejövő kontaktushatásról, azaz az interferenciáról beszélünk, nem pedig ennek hosszabb távú következményéről, arról, hogy a kétnyelvű beszélők által használt nyelvváltozatokba kontaktusjelenségek épülnek be, amelyek a kétnyelvű nyelvváltozatok szerves részévé, azaz kölcsönzéstermékeké válnak. Erről alább lesz röviden szó.)

Ami mármost a fordításokat illeti, ezek készítői kétnyelvű beszélők; ez a tény – úgy látszik – a fordításkutatók számára nem annyira magától értődő, mint a kétnyelvűség-kutatók számára. Klaudy (1999/2002a: 42) a fordítót nem igazán tekinti kétnyelvű beszélőnek, arra hivatkozva, hogy a „kétnyelvűség kutatói között rendkívül nagy különbségek vannak arra nézve, ki nevezhető kétnyelvűnek: csak az, aki mindkét nyelven anyanyelvi szinten kommunikál (Bloomfield 1935), vagy már az is, aki érthető mondatokat tud produkálni egy másik nyelven (Haugen 1953)”. Kétségtelen, hogy a fordítók közt szép számmal akadnak olyanok, akik a forrásnyelvet aktívan nem nagyon beszélik vagy legalábbis nem beszélik „jól”, ám még ezzel együtt sem célszerű kizárni őket a kétnyelvűek köréből.

A fordító két nyelvének ismerete közötti eltérések egyik fontos aspektusára Tolcsvai Nagy Gábor (1998: 240) világít rá: „a forrásnyelv esetében a fordítóknak általában nincsen anyanyelvváltozata (amelyet azért ismerne a legjobban, mert a leggyakoribb mindennapi helyzetekben is ezt beszélné), kevés az általa ismert kommunikációs szintér és a hozzá tartozó nyelvváltozat, alig létezik kommunikációs hálózat, tehát az otthonosság korlátozódik.”

A mai kétnyelvűség-kutatásban – amelyben a kétnyelvűség Bloomfield-féle szűk felfogásának (1935: 55–6) már nem nagyon vannak hívei – az ilyen szűkítő eljárás kontraproduktívnak minősülne (l. pl. Grosjean 1982: 230–240; Lehiste 1988: 1; Romaine 1989: 10–11; Bartha 1999: 34–40; Štefánik 2000a: 9–10, 2000b: 16–25). A magukat két nyelven is megértető emberek zöme korántsem beszéli mindkét nyelvet még megközelítőleg sem „anyanyelvi szinten”; ha ezeket nem tekintjük kétnyelvűnek, akkor vajon az ő nyelvállapotuk sajátossága hogyan nevezhető meg, és milyen tudomány keretében vizsgálható? Ilyen szűkítő értelmezésben a „közösségi kétnyelvűség” fogalma értelmét vesztené. (Az általában vett kétnyelvűség és a fordítási kétnyelvűség viszonyára l. még Popovič 1975: 26–27, 1980.)

Ha tehát elfogadjuk azt aényt, hogy a fordítók kétnyelvűek (azok, akik a forrásnyelvet egyáltalán nem beszélik, passzív kétnyelvűek), könnyebben elfogadjuk azt is, hogy a fordítók és tolmácsok fordítási tevékenysége nem szakítható el a „mezei” kétnyelvű beszélők szokványos beszédtevékenységétől (akik közt egyébként szintén vannak passzív kétnyelvűek). A fentebb említett beszédmód fogalma például a fordítók szempontjából is releváns. Bár a fordítók beszédtevékenysége is – a szokásos kétnyelvű beszélőkéhez hasonlóan – lehet egynyelvű vagy kétnyelvű (ez utóbbi a kétirányú tolmácsolás folyamán), a fordítók munkájuk során értelemszerűen nem lehetnek egynyelvű beszédmódban, csakis kétnyelvűben. Ez pedig nagyban növeli a kontaktushatás lehetőségét. S ráadásul itt a kétnyelvű beszédmódnak egy egészen sajátos válfajáról van szó, hiszen a fordítók esetében a másik nyelv nemcsak úgy általában van jelen, hanem olyan más nyelvű írásművet olvasnak vagy más nyelvű beszédművet hallgatnak a fordítók, amely közvetlen modellként szolgál saját beszédtevékenységükhöz; ezt neveztük fentebb függő szövegalkotásnak, ill. függő beszédtevékenységnek.

Az előzőekből adódóan a fordító nyelvhasználatára nemcsak úgy általában van hatással a kétnyelvűség, ill. a másik nyelv, hanem az adott forrásnyelvi írásvagy beszédmű nyelvi megoldásai nagyon is konkrétan befolyásolják. A fordí-

tás során jelentkező kontaktushatást a szlovák fordítási szakirodalomban „krolizáció”-nak nevezik (lásd Popovič 1975: 60, 92; 1980; Popovič szerk. 1983: 191; Hochel 1990: 45).

Ugyanakkor a fordító nyelvhasználata – amint már fentebb is említettük – sokkal tudatosabb, mint a „mezei” kétnyelvű beszélőé, ezért rendszerint tudatosan ellenáll a másik nyelv hatásának. S bár a másik nyelv hatását teljesen nem tudja kiküszöbölni, elképzelhető, hogy a fordításban jelentkező kontaktushatás általában kisebb mértékű (egyszersmind más jellegű), mint egy átlagos kétnyelvű ember független beszédtevékenysége során létrejövő kontaktushatás. Hatványozottan így van ez a szakképzett fordítók esetében, akiket elméleti ismereteik is „védik” a másik nyelv hatásától.

Am a lényeges eltérések ellenére a fordítás és a kétnyelvű beszélők beszédtevékenysége hasonlít is egymásra. Mindenekelőtt abban, hogy mindkét tevékenységet kétnyelvű emberek végzik, s tudjuk, hogy a kétnyelvű emberek mindkét nyelvüket *szükségszerűen* másképp beszélik, mint az érintett nyelvek egynyelvű beszélői, a kétnyelvűek ugyanis nem tudják a két nyelvüket teljesen távol tartani egymástól. A két nyelv minden kétnyelvű ember beszédtevékenysége során hat egymásra; különösen feltűnő a kétnyelvű ember domináns nyelvének hatása a nem domináns nyelvére. Amint említettük, ez a kontaktushatás nagyobb olyankor, amikor a kétnyelvű beszélő kétnyelvű beszédmódban van, és kisebb olyankor, amikor egynyelvű beszédmódban van, de ez utóbbi esetben sem lehet teljesen kiküszöbölni.

További hasonlóság a fordítás és a kétnyelvű emberek független beszédtevékenysége között, hogy mindkettő sajátos nyelvváltozatok kialakulásához vezet. Eredetüket tekintve különbség van köztük a tekintetben, hogy a fordítás során létrejövő kétnyelvű nyelvváltozatok függő nyelvváltozatok, míg a kétnyelvű emberek független beszédtevékenysége során létrejövők független nyelvváltozatok. Társasnyelvészeti szempontból fontos különbség még, hogy a fordítás során létrejövő kétnyelvű nyelvváltozatok regiszterek, a kétnyelvű beszélők független beszédtevékenysége során létrejövők viszont dialektusok.² A fordítás révén keletkezett függő kétnyelvű nyelvváltozatokat „fordítási nyelvváltozatok”-nak (pongyolán s kissé megbélyegzően „fordításnyelv”-nek is) nevezzük. (L. még alább!)

4.

A fordítás és a szokványos kétnyelvű beszédtevékenység különösen erősen kapcsolódik egymáshoz a **kétnyelvű beszélőközösségekben**, amelyekben az egyszerű emberek mindennapi életük során elég gyakran kerülnek olyan helyzetbe, hogy fordítaniuk vagy tolmácsolniuk kell;³ sőt egyre inkább ez „vár” az Európai Unióba integrálódó egynyelvű társadalmakra is. „[...] Magyarországon a nyelvi közvetítés iránti igény a globalizáció előrehaladtával fokozatosan nő, ami nemcsak a hivatásos nyelvi közvetítők iránti igény növekedését jelenti, hanem azt is, hogy bizonyos fokig minden idegen nyelvet tudó magyar állampolgárnak nyelvi közvetítővé kell válnia” (l. Klaudy 2001b: 20).

Társasnyelvészeti, kétnyelvűségi és kontaktusnyelvészeti szempontból egy-

aránt rendkívül fontos volna nagyobb figyelmet szentelni a kétnyelvű beszélők laikus fordítói tevékenységének, az ún. természetes fordításnak (a fogalomra l. Müller 1989: 713–715 és *passim*).

Föltehető, hogy a „botcsinálta” fordítók sok tekintetben más fordítói stratégiákat alkalmaznak, mint a hivatásosok. Megfigyeléseim, saját tapasztalataim, valamint egyetemi hallgatók néhány munkája (pl. Jastrabská 2003) alapján úgy látom, hogy valószínűleg alapvető különbség van az írásban és a szóban alkalmazott laikus fordítói stratégiák között: feltételezve, hogy mindkét nyelvet megfelelő szinten birtokolják, írásbeli fordítás esetében inkább ún. nyelvfüggő, szóbeli fordítás (blattolás és tolmácsolás) esetében inkább ún. értelemfüggő stratégiákat alkalmaznak (L. Lanstyák 2003b.)

A nyelvfüggő fordítói stratégiák azok az eljárások, melyek során a fordító, miután megértette az eredeti írás- vagy beszédművet, nem szakad el tőle, hanem megtalálja a forrásnyelvi szöveg legkisebb lehetséges egységeinek célnyelvi megfelelőjét, mégpedig amennyire lehet, a korábban megállapított, s a kétnyelvű szótárak által rögzített formális megfelelések rendszere alapján; e megfelelések segítségével építi föl a célnyelvi szöveget, mintegy „helyettesítve” a forrásnyelvi elemeket célnyelvi elemekkel (vö. Revzin–Rozenecvejg 1964/1986: 92).

Az értelemfüggő fordítói stratégiákat azok az eljárások alkotják, melyek során a fordító, miután megértette a fordítandó szöveget, a forrásnyelvi megfogalmazástól mintegy függetlenül írja le a szöveg által ábrázolt valóságot, felhasználva az adott valóságérzéletről szerzett minden múltbeli ismeretét is (vö. Revzin–Rozenecvejg 1964/1986: 93). Ezek az eltérő stratégiák általában ugyanazon szövegen belül is jelentkeznek, más-más arányban. (L. még Popovič 1975: 101–102; Vilikovský 1984: 120–121; Hochel 1990: 44–45).

Ami az írásbeli fordítást illeti, köztudott, hogy a kevésbé rutinos hivatásos fordítók inkább hajlanak a „szolgai” fordításra, mint a rutinos fordítók (azaz kisebb egységeket tekintenek fordítási egységnek; vö. Klaudy 1999/2002a: 65). Nyilvánvaló, hogy a laikus fordítók esetében ez még inkább így van. Nida és Taber (1969: 101–102) szerint az átlagember úgy véli, hogy a nyelv szavakból áll, s ebből következően a fordítást olyan tevékenységnek gondolja, amely a forrásnyelv szavainak a célnyelv szavaival való helyettesítéséből áll.

Heltai (1996: 73) a nyelvtanulókkal hasonlítja össze a hivatásos fordítókat, s megállapítja, hogy a nyelvtanulókat kevésbé izgatják a szövegszintű vagy pragmatikai problémák, mivel legtöbbjüknek még az alapvető nyelvtani szerkezetek és a szavak visszaadása is gondot okoz; a hivatásos fordítók ezen már természetesen rég túl vannak, az ő problémáik épp az említett magasabb szinteken jelentkeznek. (Vö. még Vilikovský 1984: 39, 70–71; Albert 2003: 78.)

Klaudy (2001b: 21) az egynyelvű környezetben élő, találóan „gyanútlan nyelvi közvetítők”-nek nevezett botcsinálta fordítókra a következőket tartja jellemzőnek: (1) az idegen nyelvet tudatosan, az anyanyelvüket ösztönösen használják; (2) nincsenek tudatában a magyar mint uráli nyelv és az indoeurópai nyelvek közti mélyreható tipológiai különbségeknek; (3) idegen nyelvi tudásukat többre becsülik anyanyelvi tudásuknál. Bár kevésbé markánsan, de mindezek alighanem a kétnyelvű beszélőközösségben élő alkalmi, laikus fordítókra is jellemzőek, legalábbis azokra, akik a másodnyelvüket intézményi keretek közt, többé-kevésbé

idegen nyelvként sajátították el. Ugyanakkor ezekhez járul még egy további fontos tényező, a (4) nyelvi hiány: mivel a kétnyelvű közösségekben a két nyelv között munkamegosztás van, rendszerint mindkét nyelvnek vannak olyan regiszterei, amelyeket a beszélők nem ismernek vagy nem jól ismernek, ráadásul ezek a dolog lényegéből fakadóan „kiegészítő megoszlásban” vannak egymással. (A beszélők számára releváns nyelvhasználati szintereken használatos regiszterekre kell itt gondolni, hiszen egyébként az egynyelvű beszélőközösségekben is van minden nyelvnek számtalan olyan regisztere, amelyet egy-egy konkrét beszélő nem ismer, mert egyáltalán nem kerül vele kapcsolatba.)

Ez sok esetben nagyon megnehezíti vagy akár szinte lehetetlenné is teszi a korrekt fordítást, annál is inkább, mert a legtöbb esetben többé-kevésbé szakmai jellegű regiszterekről van szó, ezek terminológiáját pedig az általános kétnyelvű szótárak nem vagy csak nagyon hiányosan tartalmazzák. Például a szlovákiai magyaroknak öt évtizedig szinte egyáltalán nem volt lehetőségük a magyar nyelvet a hivatalokkal való érintkezésben írásban használni, ezért a hivatali nyelvi regiszterek egyszerűen ismeretlenek a számukra, s így nem is képesek egy hivatali nyelvi szöveget szlovákról magyarra szakszerűen lefordítani.

A fordítást ezenkívül nehezíti – sőt szigorúan véve lehetlenné is teszi – az a tény, hogy megfelelő hivatali, jogi, közigazgatási, oktatásszervezési stb. szaknyelvek valójában nem is léteznek: a két ország intézményrendszerének, törvényeinek, közigazgatási rendjének stb. eltérései miatt a magyarországi hivatali, jogi, közigazgatási, oktatási stb. szaknyelvi terminológia csak részlegesen vehető át, jelentős részét mesterségesen kell létrehozni, tudatos nyelvtervezési erőfeszítések során. Ezt a munkát a 2001-ben egyesületként létrejött Gramma Nyelvi Iroda végzi, meglehetősen mostoha körülmények között.

Gálósi (2000: 57) megjegyzi, hogy a megfigyelések szerint a (hivatásos) fordító „a számára nehezen értelmezhető mondatok fordításakor egyszerűsítést alkalmaz”. Okkal föltételezhető, hogy a laikus nyelvi közvetítőre az egyszerűsítés, ill. az implicitációs stratégiák alkalmazása még inkább jellemző, olyannyira, hogy a végtermék nem is mindig tekinthető a szokásos értelemben fordításnak, hanem inkább szelektív fordításnak, nagyoló fordításnak,⁴ parafrázisnak vagy akár tartalmi összefoglalónak (a prototipikus fordítással rokon függő szövegtípusokra l. Popovič 1974: 36, 1975: 216, 227 és *passim*, 1980; Popovič szerk. 1983: 125–160; Albert 2003: 32; Lanstyák 2003a). Ilyen eljárásokat a laikus beszélő nyilván főleg tolmácsolás és blattolás esetében enged meg magának; szóbeli fordítás esetében tulajdonképpen nem is nagyon van más lehetősége: ha nyelvtudása cserben hagyja, arra nincs ideje, hogy szótárt lapozgasson, legföljebb a közlésaktus egy másik résztvevőjétől kérhet segítséget.

Mivel a kétnyelvű beszélőközösségekben élő laikus fordítók nyelvtudása föltehetőleg szélesebb skálán mozog, mint a hivatásos fordítóké (nem beszélve iskolázottsági szintjükéről, műveltségükről, olvasottságukról, nyelvi műveltségükről stb.), ezenkívül pedig nyilván kétnyelvűségük típusa tekintetében is nagyobb változatosságot mutatnak, mint a hivatásos fordítók, föltételezhető, hogy az általuk készített fordítások is sokfélébbek nyelvileg (az alkalmazott nyelvi megoldások tekintetében nagyobb bennük a változatosság és a következtelenség), s színvonal tekintetében is nagyobbak köztük a különbségek, mint a hivatásos

fordítók munkái között. Mindezt még „megtetézi” az a tény, hogy a laikus fordítók – per definitionem – nem részesültek fordítóképzésben, sőt a fordítás elméleti kérdéseiről iskolai tanulmányaik során sem hallottak (ezek nem részei sem az alap-, sem a középiskolai magyar vagy idegen nyelvi tananyagoknak), ezenkívül többségük csak alkalmyszerűen végez nyelvi közvetítői tevékenységet, így arra sincs mód, hogy a kérilelőbb fordításokhoz szükséges jártasságra tegyenek szert. Klaudy (1999/2002b: 35) arra hívja föl a figyelmet, hogy a laikus fordítókat a hivatásosoktól „az *átváltási stratégiáknak* könnyed, rutinszerű alkalmazása” különbözteti meg.

A laikus beszélők által végzett nyelvi (és tegyük hozzá: kulturális) közvetítésre eddig sem a fordítástudomány, sem a kétnyelvűség-kutatás nem fordított elég figyelmet, így e „mostohagyerek” felkarolása a jövő feladata; ez azon kutatási témák egyike, amelyben a két szakterület művelői közötti együttműködés gyümölcsöző lehet. A kétnyelvűség-kutató szemszögéből nézve a fordítástudomány akár a kétnyelvűség-kutatás egyik speciális területe is lehetne: a kétnyelvűség-kutatás eredményei – a társasnyelvészeti és a nyelvlélektani megközelítésű kutatásokéi egyaránt – jól felhasználhatóak (lennének) a fordításkutatásban, és viszont: a fordítástudomány számos eredményét nagyszerűen hasznosítani tudná a kétnyelvűség-kutatás, főleg a kétnyelvű beszélők függő beszédtevékenységének vizsgálatában (vö. Lanstyák 2003a, 2003b, 2004).

5.

A fordításelmélet és a **kontaktológia** kapcsolata azon az egyszerű tényen alapul, hogy a nyelvek érintkezésének szerves része a fordítási érintkezés (a fogalomra l. Rabin 1958:134). Kétnyelvű beszélőközösségekben a kontaktusjelenségek számottevő hányada valószínűsíthetően fordítások révén terjedt el, és épült be a beszélők első nyelvének kétnyelvű változataiba. Ám nemcsak a kétnyelvű közösségek nyelvváltozatai gyarapodhatnak fordítások által, az egynyelvű beszélőközösségek egynyelvű nyelvváltozataiba is kerülnek át szavak, kifejezések, nyelvtani szerkezetek más nyelvekből a fordítások révén. A fordítások bizonyos társadalmi, politikai, gazdasági helyzetekben nagyon jelentős nyelvgazdagító tényezővé válhatnak (Rabin i.m. 143). Nemcsak szavak vagy nyelvtani szerkezetek kerülhetnek be a célnyelvbe nagyméretű, intenzív (és jó esetben összehangolt) fordítási tevékenység révén, hanem egész regiszterek, stílusok, műfajok. Jó példa erre a 18. század végének és 19. század elejének magyar nyelvújítása, vagy az a hatás, amit a bibliafordítások gyakoroltak számos nemzeti nyelvre és irodalomra (l. pl. Levý 1957: 40, 45–46; Rabin 1958: 133–134; Vilikovský 1984: 73; vö. még Nida-Taber 1969: 14 és *passim*). Az ilyen nyelvgazdagító tevékenység később visszahat magára a fordítási tevékenységre is, mivel a két nyelv szókészletének vagy akár nyelvtani rendszerének bizonyos részrendszereit egymáshoz hangolja vagy legalább közelebb hozza egymáshoz, s ezzel könnyűvé, zökkenőmentessé teszi az adott forrásnyelvből való fordítást (vö. Lanstyák 1998/2002: 135).

Mivel a fordításoknak egy-egy konkrét szövegen túlmutató sajátosságai is

vannak, a fordításkutatók a fordítások nyelvét újabban önálló nyelvváltozatnak tekintik, amely – az érintett nyelv más változataihoz hasonlóan – nem alacsonyabb rendű, mint a nyelv többi, független beszédtevékenység során használt változata, csupán más (Heltai 2002: 130). Tekintve, hogy a fordításoknak szövegtípusonként eltérő válfajai vannak, társasnyelvészeti szempontból helyesebb több változatról, *fordítási nyelvváltozatokról* beszélni. A fordítási nyelvváltozatok használatát „fordításnyelvi norma” szabályozza, „amelynek létét intuitíve érezzük, de eddig még tudományosan bizonyítani nem sikerült” (Klaudy 1999/2002a: 124–125; lásd még Klaudy 1994: 57).

Amint fentebb említettük, a fordítási nyelvváltozatok alapvetően *regiszterek*, azaz a beszédhelyzet tényezői által meghatározott nyelvváltozatok (akárcsak a szaknyelvek vagy a mindennapi beszélt nyelv stb.), nem pedig dialektusok, ugyanakkor kétnyelvűségi helyzetben az érintett nyelv független kétnyelvű változataihoz is kapcsolódnak, amelyek pedig dialektusok, azaz a beszélő társas (és „bio-társas”) jellemzői által meghatározott nyelvváltozatok (akárcsak a nyelvjáráások vagy a szociolektusok stb.) A kétnyelvű beszélőközösségben élő fordítók ugyanis mint kétnyelvű beszélők nyelvüknek független kétnyelvű változatait beszélik saját *dialektusukként* (idiolektusukként), így ennek sajátos jegyei nyomot hagyhatnak az általuk használt fordítási regisztereken is (l. Jastrabská 2003: 51–72), amelyek függő kétnyelvű nyelvváltozatok. Izgalmas és fontos társasnyelvészeti, illetve kontaktológiai téma annak feltárása, milyen sajátosságai vannak a fordítási nyelvváltozatoknak a független kétnyelvű nyelvváltozatokhoz képest, s persze az is, hogy az egyes fordítási nyelvváltozatok miben különböznek egymástól.

A fentiekből önként adódik az a következtetés, hogy a nyelvi változásoknak nemcsak az általában vett nyelvérrintkezés, ill. kétnyelvűség az egyik fontos mozgatórugója, ahogy arra Arany A. László (1939–40/1998: 7) több mint hatvan éve rámutatott, hanem a fordítási érintkezés is; a fordítási érintkezés is alapvető szerepet játszik a nyelvi változásokban, különösen a szókölcsönzésben (Rabin 1958: 134; Nida 1964: 3). Ez pedig azt jelenti, hogy a fordítástudomány akár a kontaktológia részének is tekinthető, vagy pedig, ha úgy ítéljük meg, hogy a fordításelmélet kutatási tárgyának specifikumai miatt inkább mellérendelő viszonyban áll a kontaktológiával, akkor a két tudományágat egymás „(mos-toha?)testvérének” tarthatjuk.

A fordítási sajátosságok és a kétnyelvű nyelvváltozatokban található kontaktusjelenségek sok tekintetben hasonlítanak egymásra. Persze ahhoz, hogy ez a hasonlóság igazán szembetűnő legyen, a kontaktusjelenségek fogalmát tágan kell értelmezni: olyan szókészleteti elemeket, hangtani és szerkezeti jegyeket, valamint gyakorisági sajátosságokat kell rajtuk érteni, melyekre az átvevő nyelvi diskurzusok, ill. maga az átvevő nyelv (egyes változatai) az átadó nyelvvel való érintkezés vagy a kétnyelvűségi helyzet következtében tettek szert.

Ez azt jelenti, hogy nemcsak az átadó nyelv konkrét elemeinek és nyelvtani formáinak hatását tükröző jelenségek tartoznak ide (a különféle típusú interferenciajelenségek, ill. kölcsönzéstermékek, pl. kölcsönyszavak, kölcsönfonémák, kölcsönvonzatok), hanem a kétnyelvűségi helyzetből adódó egyéb jellegzetes-
ségek is (pl. az a sajátosság, hogy a kétnyelvűek diskurzusaiban, ill. az általuk

beszélt nyelvváltozatokban több a szétagoló, analitikus szerkezet, mint az egy-nyelvűek diskurzusaiban, ill. az egynyelvűek által beszélt nyelvváltozatokban, mégpedig anélkül, hogy ez a másik nyelv valamely konkrét elemének a hatásával volna magyarázható).

Az előbbi típusú kontaktusjelenségeket *eseti*, az utóbbiakat *helyzeti kontaktusjelenségeknek* nevezzük. A meghatározásból következően a kontaktusjelenségekhez nemcsak az olyan nyelvi elemeket és nyelvtani formákat soroljuk, amelyek az átvevő nyelvi diskurzusokban, ill. az átadó nyelvben korábban egyáltalán nem fordultak elő (ezek az *abszolút kontaktusjelenségek*), hanem azokat is, amelyek az átvevő nyelv egynyelvű változataiban is megvannak, ám a kontaktusváltozatokban az átvevő nyelv, ill. a kétnyelvűségi helyzet hatására eltérő a gyakoriságuk (ezek a *relatív kontaktusjelenségek*).

Ezenkívül a kontaktusjelenségek közé kell sorolni az olyan szóképzési elemeket vagy szerkezeti jegyeket is, melyek hiánya az adott jelenségnek az átadó nyelvben való hiányával, ill. a kétnyelvűségi helyzettel magyarázható. Az ilyen kontaktusjelenségeket *negatív kontaktusjelenségeknek* nevezzük. (L. Lanstyák 2002a: 80 és *passim*.)

Nagyon valószínű, hogy nagymértékű párhuzamosság van a fordításelméletben vizsgált ún. fordítási univerzálék és a kontaktológia kutatási területéhez tartozó ún. nyelvérintkezési univerzálék között.⁵ A fordítási univerzálék – amint tudjuk – olyan nyelvi jelenségek, melyeknek tipikus előfordulási helye a fordított szöveg, a fordításban érintett konkrét nyelvektől függetlenül (Pápai 2001: 26). Hasonlóképpen határozhatjuk meg a nyelvérintkezési univerzálékat is: ezek olyan nyelvi jelenségek, amelyek jellemző módon a kétnyelvű beszélők diskurzusaiban, ill. a kétnyelvű közösségek által beszélt kétnyelvű nyelvváltozatokban fordulnak elő, a konkrét nyelvpártól függetlenül.

Györi–Nagy Sándor (1988: 7) meghatározása szerint a nyelvérintkezési univerzálék olyan jelenségek, amelyek „általában jellemeznek bármely bilingvis nyelvprodukción, és sem az egyik, sem a másik nyelvből külön nem eredeztethetők”.

Mivel a kétnyelvűség, illetve a szokásos kétnyelvű nyelvhasználat a fordításnál tágabb hatókörű jelenség (a fordítás a kétnyelvű nyelvhasználatnak egy specifikus változata), világos, hogy ezeket a fordítási univerzálékat mint kétnyelvűségi jelenségeket kellene vizsgálni, s ezen belül utalni sajátos, csak a nyelvközi fordításokra jellemző vonásaikra. Ilyen jelenségek lehetnek a következők: 1. (eseti) kontaktusjelenségek jelenléte; 2. összetartás vagy konvergencia (fordítási megfelelője az ún. nivellálódás); 3. nyelvi bizonytalanság; 4. egyszerűsítés (fordítási megfelelője az ún. implicitáció); 5. szétagolás (fordítási megfelelője az ún. explicitáció); 6. purista tendencia (fordítási megfelelője az ún. „normahűség”, konzervativizmus).⁶ (Részletesebben l. Lanstyák 2003c.) Azt, hogy ezek a jelenségek csakugyan kivétel nélkül egyetemesek-e, még empirikus úton nem bizonyította sem a kontaktológia, sem a fordítástudomány.

A nyelvérintkezéshez természetes módon kapcsolódik a nyelvelsajátítás vizsgálata is (akárcsak a nyelvvesztésé), a kétnyelvű beszélőközösségekben történő spontán nyelvelsajátítás pedig összefügg a szintén kétnyelvű beszélőközösségekben történő intézményes másodnyelvtanítással (nyelvtanulással), ugyan-

akkor ez utóbbi nem szakítható el az általában vett idegennyelv-oktatástól (nyelvtanulástól). A fordítástudomány és az idegennyelv-oktatás kutatásának összefüggéseire azonban nem különösen szükséges fölhívni a figyelmet, hiszen ennek mindig is tudatában volt a fordítástudomány; mindkét kutatási terület közös nevezője tudvalevőleg az egykor népszerű, újabban sokat kárhoztatott kontrasztív nyelvészet.

6.

A fordítások révén nemcsak a fordító tudtán és akaratán kívül, önkéntelenül érvényesülő interferencia következtében kerülhetnek át szavak (nemzetközi szavak, jelentésbeli kölcsönszavak, tükörszavak és -kifejezések), szó szerkezetek, nyelvtani szerkezetek stb. az egyik nyelvből a másikba, hanem a fordító tudatos döntése nyomán is. Bár a fordító alapvetően a célnyelv meglévő eszköztárából merít, ha ebben nem talál megfelelő elemet vagy formát, maga is létrehozhat új elemeket, formákat; vagy úgy, hogy a forrásnyelvi formát változatlan vagy módosított formában „beviszi” a fordításba (közvetlen kontaktushatás), vagy pedig úgy, hogy célnyelvi eszközökkel hoz létre a célnyelvben addig meg nem lévő elemet vagy szerkezetet (közvetett kontaktushatás).

Ez az alkotó tevékenység ugyan szerves része a fordításnak, mégis túlmutat rajta a nyelvújítás, a nyelvtervezés irányába.⁷ Előfordul ugyanis, hogy bizonyos szavak, szó szerkezetek, nyelvtani formák nemcsak alkalmyszerűen kerülnek be más nyelvű írás- és beszédművekből ezek fordításába, hanem rendszerzerűen, méghozzá (egyre inkább) ugyanabban a formában. Az ilyen elemekkel könnyen előfordul, hogy a fordításokból „átvándorolnak” az eredeti írás- vagy beszédművekbe is, ezzel pedig az adott nyelv egynyelvű változataiban is kölcsönzéstermékké válnak.⁸ Éppen ezért nagyon fontos, hogy a fordítók – elsősorban a szakfordítók – tudatában legyenek annak, hogy *apró fordítási döntéseik hosszú távon nyelvi változásokat befolyásoló tényezővé válhatnak*, s döntéseiket ennek tudatában, a nyelvtervezés eredményeire alapozva tegyék meg. S nem kevésbé fontos, hogy a nyelvtervezés szakemberei a fordítók napi munkáját a tervezés kivitelezési (implementációs) szakaszának szerves részeként szemléljék, s azt az adott szakterületre vonatkozó átfogó nyelvtervezési koncepcióval, a (mű)szóalkotási eljárások során alkalmazandó elvek és módszerek kidolgozásával segítsék.

A közeljövő fontos magyar nyelvtervezési feladata volna az EU-csatlakozás nyelvi kihatásainak befolyásolására irányuló átfogó koncepció kidolgozása (vö. Dróth 2002; l. még Dróth 2000; Klaudy 2001a; Ajtay-Horváth 2002), melyet aztán egészen az egyes fordítóirodáig/fordítóig, illetve hivatalokig/hivatalnokokig is le kellene bontani. Fontos, hogy például a fordítási tevékenység révén az adminisztratív és más szövegekbe, ill. magukba az érintett szaknyelvekbe ne öletszerűen kerüljenek be új nemzetközi szavak, tükörszavak, tükörkifejezések, jelentésbeli kölcsönelemek, s erősödjenek meg ma még marginális nyelvtani szerkezetek, hanem a nyelvtervezés, valamint az érintett szakterületek szakembereinek együttműködésével kialakított egységes koncepció szerint.

A szükséges nyelvészeti képzettséggel nem rendelkező jogászok által kialakított és központilag előírt terminológia pedig az érintett regisztereken belül létrehozhatja ugyan az egységes nyelvhasználatot, ám ha nincs kellő tekintettel a magyar nyelvben kialakult hagyományos (mű)szóalkotási eljárásokra, illetve más szakterületek terminológiájára, s a nemzetközi terminológiával való egybevetést emeli ki fő motivációs szempontként, kisebb figyelmet szentelve a többi lehetséges szempontnak, akkor szerveslensége miatt megnehezítheti az euroszövegek megértését, illetve a mesterségesen létrehozott műszavaknak tágabb körben való spontán elterjedését.⁹

Az EU-csatlakozás nemcsak társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális szempontból kétesélyes, hanem nyelvi szempontból is. Járhat hosszú távon negatív hatással is – pl. bizonyos szakregiszterek elhalásával, a nagyarányú változások nyomán szükségszerűen fellazuló standard nyelvi norma újbóli stabilizálódásának vontatottá válásával, a nyelvi bizonytalanság növekedésével (ezek persze nem a nyelvre nézve volnának negatív jelenségek: a nyelv jól „elvan” a nagyobb mértékű változatossággal, hanem a *nyelvhasználókat* érinthetnék hátrányosan egy ma még felmérhetetlen hosszúságú átmeneti időszakban). Ugyanakkor – ha a nyelvtervezés az angol és más, az EU-adminisztrációban fontos szerepet játszó nyelveknek, valamint az egyéb fordítási sajátosságoknak a hatását mederben tudja tartani – a magyar nyelv szókészlete jelentősen gyarapodhat, nyelvtani rendszere rugalmasabbá válhat, regiszterkészlete gazdagodhat, differenciálódhat is a csatlakozás következtében, mégpedig anélkül, hogy az előbb említett negatív kísérőjelenségek megnehezítenék az emberek életét (vö. még Lanstyák 1998/2002: 135).

7.

Összefoglalva az elmondottakat: a társasnyelvészeti kutatások különféle területei, különösen pedig a variációelmélet, továbbá a társas és a lélektani megközelítésű kétnyelvűség-kutatás, a társas és a strukturalista megközelítésű kontaktológia, valamint a nyelvtervezés-kutatás eredményei sokkal nagyobb mértékben beépíthetőek volnának a fordítástudományba, amint ahogyan az eddig történt, és – ami nem kevésbé fontos – a társas szemléletű nyelvészeti kutatások is sokat merithetnének a fordítástudomány eredményeiből (vö. Lambert 1996: 16–17; Klaudy 1999/2002a: 31–39). „Azt az óriási tudásanyagot, ami a nyelvészet egyes ágaiban: a kontrasztív nyelvészetben, a szövegnyelvészetben, a pszicholingvisztikában és a szociolingvisztikában felhalmozódott, kár lenne figyelmen kívül hagyni a fordítók tevékenységének tanulmányozásakor” – mondja Klaudy (2003: 14). Fontos lenne, hogy ezeket a sorokat minden olvasójuk úgy értelmeznék, hogy a „szociolingvisztiká”-ba – több más szakterület mellett – beleérti a variációelméletet, a kétnyelvűség és a nyelvérinkezés társas szemléletű kutatását, sőt a nyelvtervezést is.

Irodalom

- Ajtay-Horváth M. 2002. Az integráció nyelvi kihívásai. Az euroszövegek nyelvformáló szerepe. *Fordítástudomány* 4/2, 5–13.
- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományelméleti problémái. Filozófiai szövegek fordítási kérdései.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Arany A. L. 1939-40/1998. A kétnyelvűség jelenségeinek pszichológiai alapjai. Lansztyák I., Simon Sz. (szerk.) *Tanulmányok a magyar-szlovák kétnyelvűségről*, 7–31. Pozsony: Kalligram.
- Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bartha Cs. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bloomfield, L. 1933. *Language.* New York: Holt.
- Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation.* London: Oxford University Press.
- Cs. Jónás E., megjelenés alatt. A variabilitás mint az újrafordítások értelmezési és/vagy nyelvhasználati provokációja. Előadásként elhangzott a *Variabilitás és nyelvhasználat* című tudományos konferencián, Budapesten, 2002. október 29-én.
- Dróth J. 2000. Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! Az EU adminisztratív és közigazgatási nyelvezetének magyar fordítása. *Magyar Nyelvőr* 124/3, 287–297.
- Dróth J. 2002. A fordítástudomány és a nyelvtudomány együttműködéséről. *Fordítástudomány* 4/1, 5–14.
- Gálosi A. 2000. Értelmezési stratégiák megfigyelhetősége a visszafordítás módszerének segítségével. *Fordítástudomány* 2/1, 50–61.
- Grosjean, F. 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism.* Cambridge, Massachusetts–London, England: Harvard University Press.
- Grosjean, F. 1997. Processing mixed language: Issues, findings, and models. A. de Groot–J. Kroll szerk., *Tutorials in bilingualism: Psycholinguistic perspectives*, 225–253. (Lawrence Erlbaum Associates.)
- Grosjean, F. 1998. Studying bilinguals: Methodological and conceptual issues. *Bilingualism: Language and Cognition* 1, 131–149.
- Győri–Nagy S. 1988. A nemzetiségi kétnyelvűség kutatásának helyzete és távlatai. *A Hungarológia Oktatása* 2/3, 3–14.
- Győri–Nagy S. 1991. Változathatás a Kárpát-medencei tájnyelvű kisebbségek anyanyelv-dinamikájában. Győri–Nagy S., Kelemen J. (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*, 6–19. Széchenyi Társaság Pszicholingva Nyelviskola, Budapest.
- Haugen, E. 1949. Problems of Bilingualism. *Lingua* 2, 271–290.
- Haugen, E. 1972. *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*, 79–109. Stanford, California: Stanford University Press.
- Heltai P. 1996. Lexical Contrasts in Learners' Translations. In: Klaudy K., Lambert J., Sohár A., (eds.) 71–82.

- Heltai P. 1997. Minimal translation. In: Klaudy K., Kohn J. (eds.) *Transfere Necesses Est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting 5–7 September, 1996, Budapest, Hungary*, 117–123. Budapest: Scholastica.
- Heltai P. 1999. Minimális fordítás. *Fordítástudomány* 1/2, 22–31.
- Heltai P. 2002. „Claims, Changes and Challenges”. Az EST III. Nemzetközi Kongresszusa. Koppenhága, 2001. augusztus 30–szeptember 1. *Fordítástudomány* 4/1, 123–133.
- Heltai P., Juhász G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány* 4/2, 46–62.
- Jastrabská, L. 2003. *Fordítás és kontaktushatás. A kétnyelvűség hatása a fordításra szlovákiai magyar kétnyelvűek körében*. Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat)
- Kiefer F. (szerk.) 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1994. Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény G., Kardos T. (szerk.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*, 57–63. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Klaudy K., Lambert J., Sohár A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1996. Back-Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy K., Lambert J., Sohár A. (eds.) 99–114.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1/2, 5–21.
- Klaudy K. 1999/2002a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica. (Az 5., bővített és átdolgozott kiadás alapján készült változatlan utánnomás.)
- Klaudy K. 1999/2002b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítás-technikai példatárral*. Budapest: Scholastica. (Az 5., bővített és átdolgozott kiadás alapján készült változatlan utánnomás.)
- Klaudy K. 2001a. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 125/2, 145–152.
- Klaudy K. 2001b. Mindennapos nyelvi közvetítés. *Nyelvi mérce. Az anyanyelv szerepe az idegennyelv-tanításban és nyelvtudásmérésben*, 20–23. Budapest: Idegennyelvi Továbbképző Központ.
- Klaudy K. 2002. Opponensi vélemény Pápai Vilma doktori értekezéséről. *Fordítástudomány* 4/1, 107–112.
- Klaudy K. 2003. Dinamikus kontrasztok. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón. 30 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja. Jubileumi évkönyv 1973–2003*, 11–21. Budapest: Scholastica.
- Komisszarov, V. N. 1980/1986. Fordítás és általános nyelvészet. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) 40–62.
- Kontra M. 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elángolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kontra M. (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Labov, W. 1966. Hypercorrection by the lower middle class as a factor in linguistic change, 84–113. Bright, W. (ed.) *Sociolinguistics*. The Hague: Mouton.
- Lambert, J. 1996. Translation and/as Research for Societies. The Ontogenesis of Translation. In: Klaudy K., Lambert J., Sohár A. (eds.) 11–25.
- Lanstyák I. 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák I. 1998/2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. In: Lanstyák I., Szabó Mihály G. (szerk.) *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*, 127–141. Pozsony: Kalligram.
- Lanstyák I. 1999–2000. Types of Loanwords in the Varieties of Hungarian in Slovakia. *Philologia Fenno-Ugrica* 5–6, 15–48.
- Lanstyák I. 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák I. 2002a. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. In: Gyurgyik L., Kocsis A. (szerk.) *Társadalom – Tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*, 73–95. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák I. 2002b. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Lanstyák I., Szabó Mihály, G. (szerk.) *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*, 84–108. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Lanstyák I. 2003a. Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság. *Irodalmi Szemle* 46/7, 77–94.
- Lanstyák I. 2003b. A kétnyelvű beszélő mint botcsinálta fordító. *Magyar Nyelvjárások* 41, 393–400.
- Lanstyák I. 2003c. Fordítás és kontaktológia. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 5/3, 49–70.
- Lanstyák I. 2003d. A fordítástudomány szakközi kapcsolatairól. *Irodalmi Szemle* 46/10, 52–68.
- Lanstyák I. 2003e. A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127/4, 370–388.
- Lanstyák I. 2004. Utazás a fordítás körül. Kétnyelvűség és nyelvköziség, független és függő szövegalkotás. (megjelenés alatt)
- Lanstyák I., Szabó Mihály G. 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. (Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában.)* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lehiste, I. 1988. *Lectures on Language Contact*. Cambridge, Massachusetts–London, England: The MIT Press.
- Levý, J. 1957. *České theorie překladu*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

- Müller, F. 1989. Translation in Bilingual Conversation: Pragmatic Aspects of Translatory Interaction. *Journal of Pragmatics* 13, 713–739.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating, with special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Nida, E., Taber, Ch. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E. J. Brill.
- NyKk. Grétsy László–Kovalovszky Miklós szerk. 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pápai V. 2001. Új irányzatok az explicitáció kutatásában. *Fordítástudomány* 3/1, 26–39.
- Pápai V. 2002. Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–angol párhuzamos korpuszok egybevetésével. Az értekezés tézisei. *Fordítástudomány* 4/1, 97–107.
- Popovič, A. 1974. *Umelecký preklad v ČSSR. Výskum. Bibliografia*. Martin: Matica slovenská.
- Popovič, A. 1975. *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran.
- Popovič, A. 1980. *A műfordítás elmélete*. Bratislava: Madách.
- Popovič, A. (szerk.) 1983. *Originál / preklad. Interpretácia terminológia*. Bratislava: Tatran.
- Rabin, C. 1958. The Linguistics of Translation. *Aspects of Translation*, 123–145. London: Secker and Warburg.
- Revzin, I. I., Rozenvejg, V. Ju. 1964/1986. Fordítás és interpretáció. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) 91–101.
- Romaine, S. 1989. *Bilingualism*. Oxford–New York: Basil Blackwell.
- Štefánik, J. 2000a. *Bilingvizmus na pozadí dvoch morfológicky odlišných typov jazykov. Intenčný bilingvizmus udeti*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Štefánik, J. 2000b. *Ľaden človek, dva jazyky*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Svejcer, A. D. 1973/1986. A fordításelmélet mint interdiszciplináris tudomány. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) 30–39.
- Tolcsvai Nagy G. 1998. Önmegértés a fordításban, nyelvtani modalitásváltással. Kabdebó L. Et al. (szerk.) *A fordítás és intertextualitás alakzatai*, 239–254. Budapest: Anonymus.
- Trudgill, P. 1992/1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Útmutató 2002. *Útmutató az európai közösségi joganyag magyar nyelvre történő fordításához, nyelvi és szakmai lektorálásához*. Budapest: Igazságügyi Minisztérium Európai Közösségi Jogi Főosztályának Fordításkoordináló Egysége.
- Vilikovský, J. 1984. *Preklad ako tvorba*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Weinreich, U. 1953/1974. *Languages in Contact. Findings and Problems*. Mouton, The Hague–Paris. (8th printing.)

Források

- Grendel L. 1998. *Hazám, Abszurdisztán. Esszék és cikkek*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Grendel, L. 1998. *Moja vlast', Absurdistan. Výber zesejí a publicistiky*. Bratislava: Kalligram.

Jegyzetek

- ¹ A „szakközi” műszó tágabb jelentésű, mint a „tudományközi”, mivel nemcsak az önálló tudományok és tudományágak közötti kapcsolatra utal, hanem egy-egy tudományágon belüli részterületek közötti kapcsolatokra is.
- ² *Regisztereknek* az egyazon beszélő által különféle beszédhelyzetekben, különféle célokra használt nyelvváltozatokat nevezzük (pl. szaknyelvek, formális–informális stílusváltozatok, írott nyelv ↔ beszélt nyelv), dialektusoknak pedig a beszélők egyes földrajzi és társadalmi csoportjaira jellemző nyelvváltozatokat (nyelvjárások, szociolektusok, etnolektusok, genderlektusok stb.). L. még alább.
- ³ A szlovákiai magyar beszélők laikus fordítását vizsgáló Jastrabská (2003 :9) harminckét, jobbra közép- és felsőfokú végzettségű adatközlője közül saját bevallása szerint csak kettő találkozott a fordítással kizárólag befogadóként, azaz nem fordult vele elő, hogy fél oldalnál hosszabb szöveg lefordítására kérték volna. A fordítás különféle válfajai közül Jastrabská (i.m. 9–10) adatközlői körében az írott szöveg szóbeli fordítása, vagyis az ún. blattolás a leggyakoribb, utána következik a tolmácsolás, majd pedig az írott szöveg írásbeli fordítása (hangzó szöveg írásban történő fordításával egyetlen adatközlő sem találkozott.)
- ⁴ A *szelektív* és a vele rokon *nagyoló fordítás* olyan fordítási, ill. (jellemzőbb módon) tolmácsolási eljárás, melynek során a fordító a forrásnyelvi szövegnek csak egyes, lényegesnek – vagy éppen könnyen fordíthatónak – ítélt részleteit fordítja le, időhiány, gyakorlatlanság, fáradtság, nyelvtudás hiányosságai stb. miatt. Ha ez az eljárás mód makroszinten jelentkezik, szelektív fordításról beszélhetünk, ha mikroszinten van jelen, nagyoló fordításról (konkrét példára l. Lanstyák 2003a). A szelektív fordítás eredményeképpen a célnyelvi szöveg a forrásnyelvi szöveg egyes részleteit fogja tartalmazni elvileg pontos fordításban, a nagyoló fordítás eredményeképpen a célnyelvi szöveg egésze lefordításra kerül, elnagyolt, pontatlan, mikroszinten hiányos fordításban. (A kétféle fordítási stratégia persze egyidejűleg is érvényesíthető, ez esetben az eredmény: forrásnyelvi szövegrészletek elnagyolt, pontatlan, hiányos fordításban.) A fordításelméleti fogalmak közül a „nagyoló fordítás” egyfelől az implicitációval (vö. Klaudy 1999:8), másfelől a minimális fordítással (Heltai 1997, 1999), illetve a nyersfordítással érintkező fogalom, de nem azonos velük.
- ⁵ Ezenkívül elképzelhető, hogy kisebb-nagyobb mértékű párhuzamosság van a fordítási stratégiák és a kódváltási/kölcsönzési stratégiák között is, különös tekintettel az ún. közvetett kontaktushatás nyomán létrejövő kölcsönzésre.
- ⁶ Ezekre a jelenségekre l. pl. Haugen 1949, 1972; Weinreich 1953/1974: 42–43; Rabin 1958; Labov 1966; Nida-Taber 1969; Kontra 1981; Grosjean 1982; Klaudy 1987,

1996, 1999, 1999/2002a, 1999/2002b; Győri-Nagy 1991; Lanstyák-Szabó Mihály 1997; Gálosi 2000; Lanstyák 1999–2000; 2000; 2002b; Pápai 2001, 2002; Heltai 2002; Heltai–Juhász 2002.

- ⁷ A nyelvújító, nyelvtervező tevékenységet nem szabad összekeverni a nyelvműveléssel. A *nyelvtervezés* a nyelv változásába való tudatos beavatkozás céljából végzett tevékenység, amely a nyelv standard változatára irányul (ha nincs ilyen, létrehozására, ha van, akkor „fejlesztésére”). A *nyelvművelést* ezzel szemben olyan tevékenységként határozhatjuk meg, amely az emberi viselkedés egyik sajátos formájának, a nyelvi viselkedésnek a szabályozására irányul, a társadalmi elvárásoknak megfelelően. Mindkettő hasznos, de egymástól eltérő tevékenység. Ez a felfogás nem egészen egyezik a hagyományos nyelvművelés önmeghatározásával, mivel az fontos céljának tartotta a nyelv változásába való beavatkozást, vagyis nyelvtervezés szeretett volna lenni (vö. NyKK II: 349). Erre azonban a magyar nyelvművelést – amint fentebb utaltunk rá – sem szemlélete, sem módszerei nem tették alkalmassá. (L. még Lanstyák 1998/2002: 128, 130.)
- ⁸ Amíg csak fordított munkákban fordulnak elő, úgy tekinthetjük őket, hogy részei ugyan a „fordításnyelvnek” (pontosabban: az adott nyelv egy vagy több fordítási regiszterének), de nem magának a befogadó közösség nyelvének.
- ⁹ Az Igazságügyi Minisztérium Európai Közösségi Jogi Főosztályának Fordításkoordináló Egysége által az európai közösségi joganyag magyar nyelvre történő fordításához, nyelvi és szakmai lektorálásához kidolgozott útmutatónak a terminológiai kérdéseket taglaló része (Útmutató 2002: 16–17) e tekintetben némileg ellentmondásos, nyelvészeti szempontból nehezen értelmezhető, s ezért tartok tőle, hogy követése a gyakorlatban nehézségeket okozhat: nem válik el benne például tisztán a „szó” és a „fogalom”, a „jelentéstartalom” és a „motiváltság”, a „fordítás” és a „szóalkotás” kategóriája, s az sem mindig világos, hogy az útmutató összeállítói mikor gondolnak meglévő szinonim műszavak közüli választásra, a meglévő műszó elvetésére, s helyette új létrehozására, illetve új fogalom újonnan kialakított megnevezésére.